www.vimalvimarsh.com

ISSN : 2348 - 5884

विमल-विमर्श

वार्षिक शोध–पत्रिका

A Multi-disciplinary Refereed Research Journal

Vol. 1 (Special Edition)

Year : 6, 2018

INTERNATIONAL CONFERENCE

Executive Editor

Dr. P.K. Jayalakshmi

Editor

Vinay Kumar Shukla *'Vidrohi'*

St. Joseph's College for Women (A)

Reaccredited by NAAC with A Grade

Visakhapatnam - 530 004 (A.P.), Ph. : 0891-2558346

e-mail : sjcwvizag@gmail.com, web : www.stjosephsvizag.com

संस्कृतसाहित्ये चारित्रककाव्यम् - गङ्गादेवी

HISTORICAL KAVYA IN SANSKRIT – GANGA DEVI

Dr. K.V.R.B. VARALAKSHMI
HOD OF SANSKRIT
SRI Y.N.M COLLEGE
NARSAPUR – W.G.Dist., A.P.
varalakshmikvrb@gmail.com
Cell : 9393392619

श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासादिषु स्त्रीणां समुचितस्थानं वर्तते। तैत्तरीयोपनिषदि शिक्षावल्यां स्नातकोपदेशे "मातृदेवो भव"[1] इत्युक्तम्। "न मातुः परदैवतम्" "यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः"[2] "माता गुरुतरा भूमेः" इत्यादीनि वाक्यानि स्त्रीणां समुन्नतस्थानप्रतिपादकान्येव भवन्ति। पवित्रभारतदेशेऽस्मिन् बहवः पतिव्रताः ऋषिपत्नयः साध्वीमणयः विदुषीमणयश्च सञ्जाताः। अत एव प्राचीनकाले-

"अहल्या द्रौपदी सीता तारा मण्डोदरी तथा।
पञ्चकन्या स्मरेन्नित्यं महापातक नाशनम्" ।। इति।

एतासां साध्वीमणीनां नामस्मरणेन एव महापातकविनाशकारणं इति स्त्रीणां महोन्नतस्थानप्रदायकत्वं गोचरति। पवित्रभारतदेशोऽयं वेदभूमिः कर्मभूमिश्च। देशेस्मिन् सञ्जातः अद्वैतमतसंस्थापकः श्रीशङ्करभगवत्पादाचार्यः "शिवश्शक्त्यायुक्तो यदि भवति शक्तः प्रभवितुम्।[3] इति सौन्दर्यलहर्यां, "कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति"[4] इति देवीस्तुत्यां च अकथयत्। अनेन स्त्रीशक्तेः उत्कृष्टता विशिष्टता च ज्ञायते।

अपि च "पुरुषवत् योषितोऽपि कवयो भवेयुः संस्कारोह्यात्मनि समवैति। न स्त्रैणं पौरुषं वा विभागमपेक्षते।[5] इति राजशेखरोक्तिः। अनेन न केवलं पुरुषाः एव नार्यः अपि कवयः भवन्ति इति सारस्वतस्य लिङ्गविवक्षा नास्ति इति केवलम् आत्मनिष्ठैव भवतीति ज्ञायते। पूर्वकाले गार्गी, मैत्रेयी, उभयभारती इत्यादि विदुषीमणयः संस्कृतसाहित्यस्य अमूल्यरत्नानीव प्रकाशन्ते।

संस्कृतसाहित्ये स्वल्पसंख्याकाः कवयित्र्यः वर्तन्ते। तथापि ताः काव्यनिर्माणदीक्षाकौशलेन कवितापटुत्वेन, वर्णनाचमत्कृतिना आशुकविताधुरन्दरत्वेन गद्यरचना गाम्भीर्येण चम्पूरचनाविन्यासेन च विलसन्ति। एतासु गङ्गादेवी, तिरुमलाम्बा, रामभद्राम्बा, मधुरवाणी चेति सुप्रसिद्धाः।

पदटिप्पणी :

१. तैत्तरीयोपनिषद् –शिक्षावल्ली-अनु-११

२. मनुस्मृतिः-अ-३-श्लो-१०

३. श्रीमन्महाभारतम्-वन-श्लो-६०

४. सौन्दर्यलहरी-श्लो-१

५. देवीस्तुतिः-श्लो-१

६. काव्यमीमांसा राजशेखरः

७. वीरकम्परायचरितम्-स-४-श्लो-३२-पृ-१९

८. तत्रैव-पृ-२०

९. तत्रैव-पृ.-२७

१०. वरदाम्बिकापरिणयम्-पृ.-४८

उपयुक्तग्रन्थसूची :-

1. मनुस्मृतिः
2. History of Sanskrit Literature
3. तैत्तरीयोपनिषत्
4. सोन्दर्यलहरी
5. देवीरक्रुतिः
6. काव्यमीमांसा
7. आंध्रविदुषीमणुलु
8. संस्कृत साहित्य चरित्र
9. श्रीमन्महाभारतम्

ज्ञान - विज्ञानं विमुक्तये

SIR C R REDDY COLLEGE

(AIDED & AUTONOMOUS)

ELURU - 534 007, W.G. DIST. A.P. INDIA

కందుకూరి వీరేశలింగం శతవర్ధంతి సందర్భంగా

అంతర్జాతీయ సదస్సు International Conference

साहित्यक्य संक्कक्वणद्धक्पथ: సాహిత్యం - సంస్కరణ దృక్పథం साहित्य-सुधाववादी दृष्टिकोण

14th & 15th December 2018

Sponsored by UGC (Autonomous Grants)

in Association with
Department of Language & Culture, Govt. of A.P.

భావవీణ ప్రత్యేక సంచిక

International Journal of Telugu, Literary, Culture & Language Study
Special Edition. Vol - I. Dec - 2018
ISSN No. 2456-4702 (UGC approved Journal No. 42500)

Organised by Telugu & Oriental Languages
(Sanskrit & Hindi)

Affiliated to Adikavi Nannaya University, Rajamahendravaram
(THRICE ACCREDITED AT 'A' LEVEL BY NAAC, BENGALURU : COLLEGE WITH POTENTIAL FOR EXCELLENCE)
AN ISO - 9001:2015 CERTIFIED INSTITUTION

BHAVA VEENA SPECIAL ADDITION
UGS Approved Journal No. 42500

ైక సంచిక
456-4702

अनुक्रमणिका

णाहक्पथे महाभारतस्य प्रासङ्गिकता	डा. के. लीनाचन्द्रा	1
तसाहित्यम् - संस्करणद्वक्पथाः	- डॉ. के.वि.एस.पि.बि. आचार्य	5
य संस्करणहक्पथः भर्तृहरेः		
साहित्ये संस्करणहक्पथम्	डा. एम.वि.बि. गंगाधरराव	8
गीता - संस्करणहक्पथः	डा. के.वि.आर.बि. वरलक्ष्मि	12
त्यम् समाजस्य दर्पणम्	बि. विनायकुडु	17

व्याधगीता - संस्करणदृक्पथः

Dr. K.V.R.B. VARALAKSHMI
HOD of Sanskrit
Sri Y.N.M. College, Narsapur
Cell : 9393392619
varalakshmikvrb@gmail.com

" वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम्।
आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च॥

इति श्लोकेन वेदो धर्ममूलं, शिष्टानां आचारोपि धर्ममूलं, महात्मानां मनः प्रसादः धर्ममूलं चेति ज्ञायते। दुःखमये संसारे धर्मः एक एव मार्गनिर्देशको भवति।

अतः वैदिकवाङ्मयानन्तरं लौकिकवाङ्मये धर्मोपदेशात्मकाः श्रीमद्रामायणमहाभारतादि ग्रन्थाः सुप्रसिद्धाः। इतिहास इति सुप्रसिद्धं श्रीमन्महाभारतं सर्वधर्माणां, सकलविषयाणां च निधानं भूत्वा आदित्यवत् प्रकाशते। अत एव

"धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ।
यदि हास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत् क्वचित्॥

इति श्लाघ्यते। अनेन इदं चतुर्विधपुरुषार्थसमन्वितमिति सर्वशास्त्र समन्वितमिति च ज्ञायते।

श्रीमन्महाभारतान्तर्गतगीतासाहित्यं अमूल्यरत्नं इव भाति। तदन्तर्गतगीताः विविधविषयोपदेशात्मिकाः गोचरन्ति। साधारणतः गीता इति पदश्रवणेन श्रीकृष्णमुखारविन्दविनिर्गता श्रीमद्भगवद्गीता एव मनसि स्फुरति। तथाऽपि ग्रन्थेस्मिन् बहवः गीता दृश्यन्ते। ताः गीताः लौकिकाध्यात्मिकधर्मसमन्विताः भासन्ते। सनातनरूपाः ताः गीताः श्रेयोमार्गसूचकाः भवन्ति।

यथा वेदसारसमन्वितत्त्वं उपनिषत्सु लसन्ति। तथैव श्रीमन्महाभारतसारसमन्वितत्त्वं सर्वं गीतासु प्रकाशते। सर्वजनानुष्ठान -

6. श्रीमहाभारतसारः, वासुदेवगङ्गाधर रेणुकादास देशपाण्डे, समर्थभारतमुद्रणालय्, स. ए. सरदेशाई, 1956
7. महाभारतम् भारतभावद्वीपव्याख्या समेतम्, श्री वेदव्यासमहर्षिः पण्डित रामचन्द्रशास्त्री किञ्जवडेकर्, ओरियण्टल् बुक्स् रीप्रिंट् कार्पोरेशन्, आन्सीरोड्, नई दिल्ली-११०००२, 1979 द्वितीय प्रचुरण
8. याज्ञवल्क्यस्मृतिः, श्रीविश्वरूपाचार्यः, (बालक्रीडा व्याख्या), गणपतिशास्त्रिणासंशोधिता, मुन्शीराम् मनोहर् लाल् पब्लिषर्स्, नई दिल्ली, 1982
9. श्रीमन्महाभारतम्, वि. सुक्तङ्कर्, एस्.के. बल्वाल्कर्, बण्डारकर् ओरियण्टल् रीसर्च् इन्सिट्यूट्, पूना, 1952

उद्धरणानि :

1.गै शब्दे इति धातुः
2.तद्धातौ कर्मणि क्त प्रत्ययः कर्मणि क्तः इति पाणिनिसूत्रम्।
3.शब्दकल्पद्रुमः
4. A Song Scared song or Poem religious doctrines declared in metrical form by an inspired sage. Sanskrit Dictionary इति निघण्टुग्रन्थेSanskrit Dictionary, Page No. 356
5. वाचस्पत्यम् - भागः-४-पृ.-२५९३
6. श्रीमन्महाभारते वनपर्वणि अ. 206, श्लोकाः 30 - 38 P.No. 338
7. श्रीमन्महाभारते वनपर्वणि-अ.207, श्लोकाः-१६-२४ P.No. 339

ISBN : 988-81-930879-2-1

భారతీయ భక్తిసాహిత్యము : ప్రాధాన్యత

भारतीय भक्ति साहित्य : अस्मिता और प्रासंगिकता

(राम भक्ति साहित्य के विशेष संदर्भ में)

(अयोध्या शोध संस्थान, अयोध्या, उत्तर प्रदेश के संयुक्त तत्त्वदान में आयोजित राष्ट्रिय संगोष्ठी के शोधलेख I)

(Hindi, Telugu, Sanskrit, English)

राष्ट्रीय संगोष्ठी : Date : 14, 15, February 2019.

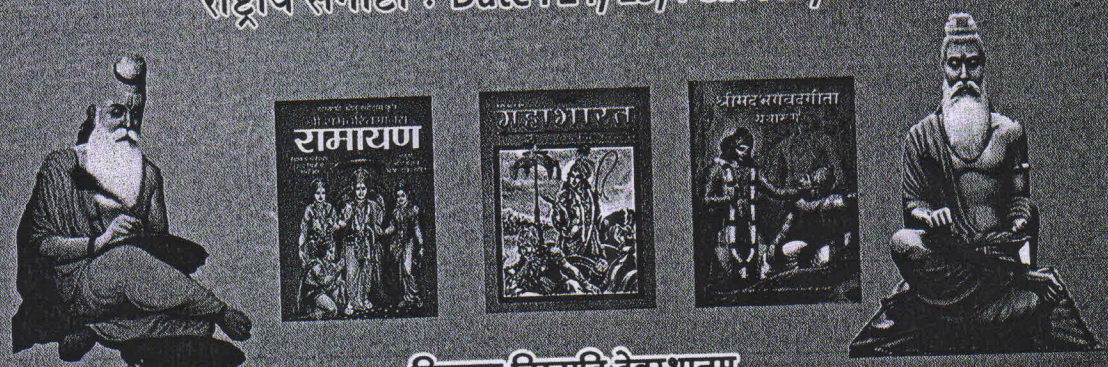

तिरुमल तिरुपति देवस्थानम

श्री वेंकटेश्वर स्नातक & स्नातकोत्तर प्राच्य महाविद्यालय

हिन्दी विभाग

तिरुपति – ५१७ ५०१ (आंध्र प्रदेश)

संपादक

डॉ. एम. रामनाथम्

89. జానపద కథలో ప్రతిఫలించిన జానపదుల భక్తి – తాటికాయ భోజన్న 370
90. తిన్నడు – ముగ్ధ భక్తి – యం.దీనదయాళం 374
91. భారతీయ భక్తి సాహిత్యము– జీవన ప్రమాణ విలువలు – డా॥కె.యం. భవాని 376
92. సప్తగిరీశునికి తెలుగుకవులు చేసిన సారస్వత కైంకర్యం – గంగిశెట్టి లక్ష్మీ నారాయణ 380
93. తెలుగు సాహిత్యములో కృష్ణభక్తి – రాధాతత్వము – ఆలూరి నటరాజకుమారి 383
94. భారతీయ భక్తి సాహిత్యము – ప్రాధాన్యత – ఆర్.దాక్షాయణి 384
95. పోతన భాగవతం లో – ప్రహ్లాదుడు భక్తి తత్వం – పరుసు మణి 385
96. మధ్యయుగభారతదేశం – భక్తి సాహిత్యం – శ్రీలంకి గోవిందరావు 388
97. సూక్తములలో భక్తి –డి.శ్రీనివాసరావు 391
98. ప్రాచీన తెలుగుసాహిత్యంలో – భక్తి – యం. పృథ్వీరాజు 392
99. తరిగొండ వెంగమాంబ వేంకటాచల మాహాత్మ్యంలో భక్తి మార్గాలు – వరిగొండ సునంద 396
100. సంస్కరణల దిశగా ఆధ్యాత్మిక మార్గాలు – దిట్టకవి తిరుమల శ్రీనివాస్ 399
111. భక్తి మార్గమే – ముక్తిమార్గం – డా॥ జింకా లక్ష్మీనారాయణ 402
112. ఆంధ్ర మహాభాగవతం – పోతన భక్తితత్వము –కూచం తేజేశ్వర 407
113. శ్రీకాళహస్తీశ్వర శతకం–భక్తి / వైరాగ్యం / ఆవేశీదన – డా॥ మామిడి లింగయ్య, 412
114. अहल्या द्रौपदी तारा इति श्लोकार्थस्य परीक्षा - डॉ. सी. आदिलक्ष्मीः 423
115. श्रीमद्भगवद्गीता - भक्तियोगः - डा. के.वि.आर्.बि.वरलक्ष्मी 426
116. श्रीमद्भगवद्गीता – भक्तितत्त्वम् – Dr. Pyneni Madhavi 431
117. भारतीय भक्तिसाहित्यम् - प्राधान्यम् - भारतीयसंस्कृतौ भक्तिः, जीवन मूल्यानि च – आर्. वि. सावित्री 435
118. योगदर्शने भक्तिः – डॉ. तपन कुमार घडा 440
119. श्रीमद्भागवत-श्रीमद्भगवद्गीतयोः भक्तितत्त्वविचारः - Sonali Saha 442
120. गीतागूढार्थदीपिकानुसारं भक्तितत्त्वविचारः - Soma Mondal 446
121. योगदर्शने भक्तियोगविचारः - दर्शनाराय 450
122. ज्योतिषशास्त्रेताजिकशास्त्रानुसारं भक्तिविषयज्ञानम् - पङ्कजशर्मा 453
123. भारतदेशे भक्तेः आविर्भावः विकासश्च - गण्डिकोट चेन्नय्यः 457
124. भक्तिमुक्त्योर्मध्ये तुलना - महेश्वेत घडे 459
125. विशिष्टाद्वैतवेदान्ते भक्तिःस्वरूपम् - शुभलक्ष्मि पण्डा 460
126. सांख्यदर्शनं भक्तिस्वरूपम् - सावित्री परिडा 462
127. भक्तेः रसत्वप्रतिपादनम् - ज्योतिश्री सिंग महापात्र 464
128. नवधाभक्तेः स्वरूपम् - सागरिका मोहन्ती 466

एवं पातिव्रत्यं यथा प्रशंसितं पापकर्मफलमवश्यमनुभाव्यमिति च यथा कथितं तस्याः ''द्वौ पु
भवदुक्तिः दुरुक्तिरेव। उमासंहितायां १० अध्याये पाठस्तु -

अहल्या द्रौपदी सीता तारा मन्दोदरी तथा।
पञ्चकं वा स्मरेन्नित्यं महापातकनाशनम् ॥

अत्र उत्तररामायणोक्तरीत्या ब्रह्ममानसपुत्री अहल्या अयोनिजा। द्रौपदी यज्ञवेदीसमुद्भवा अयोनि
समुद्र मन्थनसमुद्भवा अयोनिजा। मन्दोदरी अयोनिजा। रामायणरत्नाकरोक्तवचनात्। एवं पञ्चाऽपि अ
जन्मशुद्धाः निर्दुष्टाः सुशीलाश्च तस्मान्निरवद्यः श्लोकार्थः। कामसूत्रे जयमङ्गलाव्याख्या 'स्वपति
दृष्टाः पञ्चपुरुषाः पतित्वेन यथा सा स्वैरिणी। तथा च पञ्चातीता बन्दकाति पराशरः । द्रौपदी तु
स्वपतित्वात् अन्येषामगम्या कतमेका सती अनेकपतिरिति च ऐतिहासिकाः प्रष्टव्याः। इति
द्रौपदीं च बन्दकीं वदन्तः परास्ताः अयं च तदीयनिरीक्षणलेखेषु पञ्चमः। अस्यैव लेखस्य शिरसि ''
लेखः। परमप्रामाणिकं खण्डनं वष्टि चिराय'' इति लिखित्वा एतल्लेखस्थविषयगांभीर्यं
तत्खण्डनावश्यक्तवं च बोदयन्ति स्म सम्पादकमहोदयाः । अयमप्यूस्लमशाभिः प्रत्याख्यात
परिक्षानिरीक्षणे पञ्चमोऽपि लेखः परास्तः।

श्रीमद्भगवद्गीता - भक्तियोगः

डा. के.वि.आर्.बि.वरलक्ष्मी, HOD of
Sri YN College ,

वैदिकवाङ्मयानन्तरं लौकिकवाङ्मये धर्मोपदेशात्मकाः श्रीमद्रामायण महाभारतादि ग्रन्थाः
श्रीमन्महाभारतान्तर्गत-गीतासाहित्यं अमूल्यरत्नं इव भाति। गीता इति पदश्रवणेन श्रीकृष्णमुखा
श्रीमद्भगवद्गीता एव मनसि स्फुरति।

गीताशब्दनिष्पत्तिः :-

गै[१] धातोः कर्मणि क्तप्रत्यये[२] गीता इति शब्दः स्त्रीलिङ्गे सिद्ध्यति। अस्य शब्दस्य
शब्दकल्पद्रुमेण गीयते स्म आत्मविद्योपदेशात्मिकता ब्रह्मतत्त्वोपदेशमयी कथा यत्र इति[३]
मोनिमियर्विलियं महाभागेन गेयं पवित्रगेयं अथवा पवित्रग्रन्थः आदर्शमुनिकथितः छन्दोबद्ध
वा गीता शब्दवाच्यः भवति[४] इति उक्तम्। गुरुशिष्यकल्पनया आत्मविद्योपदेशात्मिकं
शब्दः सुप्रसिद्धः इति वाचस्पत्यम्।[५]

भक्तियोगः :-

श्रीमन्महाभारतान्तर्गतविविधगीताविषयपरिशीलने भक्तियोगः श्रेष्ठो भवति
श्रीमद्भगवद्गीतायां विस्तरेण गोचरति। भक्तियोगः लोकेऽपि सुप्रसिद्धः। भक्तिः - भूज् धातोः

४. *ASong Scared song of Poem religious doctrines dec[illegible] spired sage. Sanskrit Dictionary इति निघण्टुग्रन्थे Sanskrit Dictionary, P[illegible]*

५. वाचस्पत्यम् - भागः - ४- पृ.२५९३

६. शब्दकल्पद्रुमः- भागः - ३ पृ.१४६२

७. भज इत्येष वै धातुः सेवायां परिकीर्तितः। तस्मात् सेवा बुधैः प्रोक्ता भक्तिः सा[illegible]

८. नारदभक्तिसूत्रम् २-पृ.२

९. श्रीमद्भागवतम्-स्कन्धः-११-अ-३-श्लोकः ३५

१०. शिवानन्दलहरी-श्लोकः - ६१-पृ.१०१

११. शिवानन्दलहरी-श्लोकः - ६१-पृ.१०१

१२. नारदभक्तिसूत्रम् - १९-पृ.२०

१३. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-९-श्लोकः-१६
"पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे---॥"

१४. विवेकचूडामणि - श्लोकः - ३२-पृ.१

१५. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-९-श्लोकः-२६ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे..॥

१६. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-८-श्लोकः-२२ पुरुषः स परः पार्थ----

१७. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-१२-श्लोकः-१४

१८. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-७-श्लोकः-१६

१९. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-९-श्लोकः-२९

२०. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-७-श्लोकः-१७

२१. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-११-श्लोकः-५४

२२. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-११-श्लोकः-५५

२३. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-८-श्लोकः-१४

२४. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-९-श्लोकः-२२

२५. श्रीमद्भगवद्गीता-अ-८-श्लोकः-२२

योग्यता

अन्तरराष्ट्रीय त्रैमासिक शोध पत्रिका

समकालीन साहित्य में मानव मूल्य

ज्ञान - विज्ञानं विमुक्तये

UGC Sponsored F.D.P

कार्यकारी संपादक :
डॉ. हरि राम प्रसाद पसुपुलेटी

गौरव संपादक :
डॉ. सि. कृष्ण

Volume : 5 Special Edition : January - March 2019 ISSN : 2348 - 4225

- Social Sciences • Humanities
- Commerce & Management
- Language and Literature
- Law • Art • Development Studies

Yogyatha

International Referred Research Journal

Editor : Dr. D. Satya Latha

Yogyatha Publications

क्षमता ज्ञान प्रतिष्ठा

International Referred

884

(O)
(P)

अनुक्रम

क्र.सं.	विषय	नाम
1	अंबेडकरवादी साहित्य और मानवमूल्य	जयप्रकाश कर्दम
2	समकालीन हिन्दी साहित्य में मानवमूलय	आचार्य आर एस सर्रराजु
3	व्यंग्य की आकामकता बनाम भ्रष्टाचार	आचार्य आई एन चंद्र शेखर रेडडी
4	रघुवीर सहाय की कविताओं में मानवमूल्य	आचार्य एस ए एस एस एन वर्मा
5	समकालीन हिन्दी कथा साहित्य में सामाजिकन्याय	आचार्य एन सत्यनारायण
6	हिन्दी तेलुगु दलित कविता में प्रस्तावित सामाजिकन्याय	डॉ जि वी रत्नाकर
7	समकालीन साहित्य में मानवमूल्य	डॉ जयशंकरबाबु
8	समकालीन लेखिकाओं के उपन्यासों में मानवमूल्य	डॉ के नगेश्वरराव
9	सामाजिक सहयोग केलिए तडपती कामकाजी नारी	डॉ षम्स अख्तर
10	देवी उपन्यास में मानवमूल्यों का समर्थन	डॉ के कृष्णा
11	डॉ शिवप्रसाद सिंह के उपन्यासों में चित्रित सामाजिकन्याय	वै वेंकटलक्ष्मि
12	समकालीन हिन्दी कविताओं में अभिव्यक्त मानवमूल्य	डॉ पि के जयलक्ष्मि
13	भारतीय संस्कृति में नैतिक मूल्यों का स्थान	डॉ के श्याम सुन्दर
14	हिन्दी साहित्य में मानवमूल्य	ए विजयश्री
15	साहित्य और सामजिक समस्याएँ	डॉ एच अरूणा
16	नासिरा शर्मा के उपन्यासों में धार्मिक समन्वय	डॉ एस सूर्यावति
17	भारतीय संस्कृति की संवहिका हिन्दी	डॅ टि सुमति
18	डॉ अंबेडकर : दलित और बौध्द धर्म में चित्रित दलित चेतना	डॉ इबरार खान
19	भर्तृहरि नीति शतके जीनवमूल्यानि	डॉ के वि आर बि वि लक्ष्मि
20	उपन्यासेषु समकालीन साहित्याचे व्यक्तित्व निर्माणस्च परिशीलनम	के दिनेश
21	मुल्लत भारतम	डॉ पी श्रीवल्ली
22	ठंडा लोहा में अभिव्यक्त मानवमूल्य	अचार्य एस वि एस एस एन राजु
23	मन्नू भंडारी की कहानीयों में मानवमूल्य	डॉ डि नगेश्वरराव
24	समकालीन उपन्यासों में सामाजिक न्याय	डॉ सहिरा बानो
25	मानवमूल्य का स्वरूप	डॉ पी हरिराम प्रसाद - डॉ टि राजशेखर
26	लड्डू : भ्रष्टाचार विरोध - बनाम मानवमूल्य	डॉ प्रतिभा जी एमेकर
27	दिनकर के काव्य में राष्ट्रीय भावना के संदर्भ	डॉ वि सरोजिनी
28	समकालीन हिन्दी कहानीयों में मानवीय संबंध	डॉ एस के बेनजीर

भर्तृहरि नीतिशतके जीवनमूल्यानि

Dr. K.V.R.B. VARA LAKSHMI
HOD OF SANSKRIT
SRI YN COLLEGE, NARSAPUR
Mobile :9393392619
varalakshmikvrb@gmail.com

सत्यधर्मशान्ति प्रेमाहिंसाचेति पञ्च जीवनमूल्यानि पञ्चप्राणसदृशानि भवन्ति। प्राणैर्विना शरीरस्य यथा मूल्यं नास्ति तथा जीवनमूल्यानि विना मानवस्य उत्तमगतिर्नास्ति। वेदोऽखिलो धर्ममूलं" इति कथ्यते। धर्मस्य मूलः वेद एव भवति। ऋग्वेदादारभ्य लौकिकसाहित्यपर्यन्तं समग्रं वाङ्मयं जीवनमूल्यसहितं एव। संस्कृतसाहित्यम् जीवनमूल्यानाम् आदर्शो भवति। "सत्यं वद, धर्मं चर, मातृ देवो भव, पितृदेवो भव" इति जीवनमूल्यानि कथितानि।[1]

"सत्यमेवेश्वरो लोके सत्ये धर्मः प्रतिष्ठितः।
सत्यमूलानि सर्वाणि सत्यान्नास्तिपरोधर्मः॥"

इति श्लोकेन सत्यस्य सर्वोत्कृष्टुत्वं अवगम्यते।

तथैव महाकविः कालिदासः "त्यागाय सम्भृतार्थानाम्:, सत्याय मितभाषिणाम्" इति[2] रघुवंशीयानाम् वर्णनमकरोत्। रघुवंशे सञ्जाताः राजाः सत्यवाक्य परिपालनार्थं वाङ्नियमयुक्ताः भवन्ति। *श्रीमद्भगवद्गीतायां "अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियं हितं च* यत् स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते[3] इत्यनेन सत्यहितप्रियवाक्यस्य मूल्यं ज्ञायते।

आदिकाव्यमिति सुप्रसिद्ध श्रीमद्रामायणे वाल्मीकिमहर्षिः "रामो विग्रहवान् धर्मः" इति उद्घोषयत्। एवं रीत्या संस्कृत साहित्यं जीवनदर्शनशिक्षा मानवीयमूल्यानं च मूलाधारं भवति।

भर्तृहरि विरचित नीतिशतके मानवजीवनोत्कर्षाय विविध पद्धतयः सन्ति। एताः जीवनोपयोगिसमस्त क्रियाकलापानां व्यवहाराणां नैतिकमूल्यानाम् च शिक्षणं ददन्ति। एतासु परोपकारपद्धतिः प्रथमा भवति। परोपकारः सज्जनानां सहजस्वभावः। व्यासमहर्षिः -

उपयुक्तग्रन्थ सूची :

1. महाभारतम् भारतभावद्धीपव्याख्या समेतम्, श्री वेदव्यासमहर्षिः पण्डित रामचन्द्रशास्त्री किञ्जवडेकर्, ओरियण्टल् बुक्स् रीप्रिंट् कार्पोरेशन्, आन्सीरोड्, नई दिल्ली, 1979 द्वितीय प्रचुरण
2. श्रीमद्भगवद्गीता , श्री वेदव्यासमहर्षिः, इण्डोलाजिकल् बुक् हउस् बि.एच्.यु. रोड् लङ्का, वाराणसी, १९८३
3. भर्तृहरिसुभाषितानि-जि.वि.ए. पब्लिकेषन्स्-कस्सावारिव्बीथि, विजयवाडा-१९३९
4. संस्कृतसाहित्यचरित्र —पोट्टिश्रीरामुलु तेलुगु विश्वविद्यालयम्-मुदिगोण्ड गोपालरेड्डि, मुदिगोन्ड सुजातारेड्डि-हैदराबाद्-१९९७
5. अमरकोशः, अमरसिंहः, गुरुबालप्रबोधिका, जयलक्ष्मी पब्लिकेषन्स्, हैदराबाद्, 1996
6. वैय्याकरणसिद्धान्तकौमुदी, मोतीलाल् बनारसीदास्, वाराणसी-2002
7. उपनिषत्सारसंग्रहः- मोतीलाल् बनारसीदास् प्रैवेट् लिमिटेड्, दिल्ली-1950
8. पराशरस्मृतिः-चौखाम्बा संस्कृतसीरीज्-आफीस्-वाराणसी
9. संस्कृतसाहित्य चरित्र-मल्लादि सूर्यानरायणशास्त्रि

टिप्पण्यः :-

1. तैत्तरीयोपनिषत्-शिष्यानिशासनम्-शिक्षावल्ली
2. रघुवंशमहाकाव्यम् - प्रथमसर्गः
3. श्रीमद्भगवद्गीता —अध्यायः-17- श्लो-15-पृ.-343
4. भर्तृहरिसुभाषितानि-परोपकारपद्धतिःझ्-पृ.-61
5. भर्तृहरिसुभाषितानि-श्लोकः-64, पृ.- 91
6. भर्तृहरिसुभाषितानि-श्लोकः-71, पृ.- 109
7. भर्तृहरिसुभाषितानि- अर्थपद्धतिः- श्लोकः-34, पृ.- 52
8. भर्तृहरिसुभाषितानि- सुजनपद्धतिः-श्लोकः-54, पृ.- 80
9. श्रीमद्भगवद्गीता अध्यायः-16- श्लो-2-पृ.-322
10. भर्तृहरिसुभाषितानि विद्वत्पद्धतिः-श्लो-17 पृ.-29